

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 132 2011

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Otto Fischer (uppsatser) och Jerry Määttä (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Magnus Bergvalls Stiftelse

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2012 och för recensioner 1 september 2012. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Uppsatsförfattarna erhåller digitalt underlag för särtryck i form av en pdf-fil.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978-91-87666-29-4

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2012

ligen av Spegel själv. Möllers formulering antyder att man måste gå till handskriften för att få den riktiga läsning man inte får i *Samlade dikter*, men i själva verket redovisas Spegels ändring i utgåvan. Ändringen anförs som en variant, av det skälet att Spegels handskrift är den enda som har ”uti hans”: i regel har handskrifterna ”i Herrens”. Däremot visar Möller att en avskrift i Nordinska samlingen 1100, Uppsala universitetsbibliotek, har en substantiell variant som borde ha tagits upp i utgåvan. Omvänt återges på s. 164–165 en fransk dikt efter Bengt Bergius *Allehanda* i stället för efter handskriften, med motiveringen att Bergius ”återgivande av dikten ter sig mer korrekt”, men den enda preciseringen är att handskriften har vissa felstavningar, exemplifierat med ”voicy” i stället för ”voici” – invändas kan att ”voicy” var en helt etablerad stavningsform, och att stavningsvarianter inte nödvändigtvis avgör vilken version som är ”bäst” eller ursprungligast.

Precisionen är över lag god. Korrekturfelen är få, och i återgivningen av handskrifterna har jag inte funnit något exempel på fel som förändrar betydelsen. Icke betydelsebärande fel i återgivningen förekommer i bilagorna 1 och 5 i slutet av boken (kontrollerade mot kopior Möller tillmötesgående ställt till förfogande). Felen handlar om ’k’ i stället för ’h’, versal i stället för gemen osv.: sådana saker som ofta är svåra, inte sällan omöjliga, att fastställa i handskrifter. I ett fall där originalet återges i bild, på s. 86–87, kan man se att transkriptionen återger titelns ”Hwilcken” med gemen (originalets versal kan jämföras med gemena initiala ’h’ på andra håll i dikten) och utelämnar ett kommatecken efter diktens tredje versrad. Men, skall understrykas, sådant arbete kan inte bli felritt. Bilagorna har i regel normaliserats så att versaderna börjar med versal, men inte bilaga 5: större tydlighet om återgivningsprinciperna hade varit att önska här.

Noga taget rör det sig bara ibland om gravdikter över djur – i regel finns ingen grav med i sammanhanget. Ändå är begreppet ”djurgravdikt” eller ”djurgravpoesi” det mest funktionella (i analogi med Stefan Ekmans avhandlingstitel, ”*I skuggan af din graf, jag på min lyra slår*”. *Carl Michael Bellmans dikter över döda i relation till dikttypens svenska tradition och funktion i nyhetspressen under senare delen av 1700-talet*, hade man kunnat tala om ”dikter över döda djur”, men det hade blivit språkligt otympligt). Avhandlingens material ställer viktiga frågor om vad grundlaget för litteraturvetarens och andra humanistiska forskares arbete egentligen är.

Förståelsen av en dikt är i viss mån avhängig vem den tillskrivs, eller om den uppfattas som anonym. Vår förståelse av begrepp som *dikt* och *verk* destabileras när vi har att göra med dikter där vi söker en ursprunglig version att återge som grundtext – och det framgår att författaren själv kanske aldrig skrev ned en enda version av den, utan i stället kan ha framfört dikten muntligt vid flera olika tillfällen, ständigt förändrande ordvalet. Eller när, som Möller visar på s. 176, Cederhielms egenhändiga nedteckning av epitafiet över papegojan omfattar hela fyra alternativa avslutningar. Vad är då dikten?

Daniel Möllers avhandling bygger på en intim och enträgen bekantskap med ett mycket svårhanterligt material, och genren, dess bakgrund och villkor tecknas på ett värdefullt sätt med en stor generositet av vetande. Den kontextualiserande metoden bär med sig en del omvägar i resonemangen, men de omvägarna ger alltid intressanta insikter. Resultatet blir en rik situering i den omfattande och på många sätt svårgripbara kultur som är det tidigmoderna Sveriges.

Mats Malm

Annie Mattsson, *Komediant och riksförrädare. Handskriftcirkulerade smädeskrifter mot Gustaf III* (Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet, 45). Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala 2010.

Annie Mattssons avhandling har som främsta syfte att rekonstruera och analysera den kommunikation som de handskriftcirkulerade smädeskrifterna mot Gustaf III utgjorde. Därmed vill hon utöka vår förståelse av den gustavianska tidens politiska kultur. Källmaterialet till undersökningen utgörs av en korpus sammansatt av 120 handskrivna smädeskrifter från åren 1778 till 1792. Avhandlingen tar sin utgångspunkt i att smädeskrifterna är ett av forskningen hittills försummat material och hon vill därför ta ett samlat grepp om denna genre. Verken analyseras inte bara i förhållande till samtidens politiska kultur utan också över tid och sätts in i ett europeiskt sammanhang. Därigenom vill Mattsson lämna ett bidrag till en rad forskningsfronter: först och främst till den politiska historieskrivningen, för det andra till retorikhistorien, men också smädeskriftens historia och handskriftens historia.

En smädeskrift beskrivs inledningsvis som ett verk som har flera syften och använder argumenta-

tionstekniker från alla tre talgenrer (*genus giudiciale* (försvara eller anklaga), *genus deliberativum* (råder eller avråder) och *genus demonstrativum* (som prissar eller fördömer)). Därmed definieras smädeskriften som ett ”verk av oppositionell karaktär som riktar sig mot kungen och innehåller argumentationstekniker från den demonstrativa genren, men som inte nödvändigtvis har som enda syfte att smäda Gustaf III” (s. 19).

Mattsson har gjort sitt urval av textkorpus med hjälp av en opublicerad förteckning över gustaviansk handskriven litteratur, skapad av Ingemar Carlsson. Utifrån detta har ett femtiotal volymer av olika karaktär i sju olika offentliga arkiv valts ut och genomgått för att vaska fram smädeskrifter mot Gustaf III. Tidsperioden för undersökningen är från 1778, då det första verket i korpus är publicerat, till sommaren 1792, då tryckfrihet tillfälligt återinförs efter Gustaf III:s död. Av dessa har en primär och en sekundär korpus skapats. Den primära korpusen innehåller 120 smädeskrifter riktade mot Gustaf III, den sekundära 31 verk som hamnat utanför definitionen av smädeskrift, men som ändå har relevans för avhandlingens analyser av oppositionens handskriftcirkulerade produktion. I avhandlingen djupanalyseras sedan 11 verk. Dessa är utvalda för att tillsammans ge en bild av materialets heterogena karaktär vad gäller egenskaper som språk, form, ämne, omfång och spridning. Smädeskrifterna är ojämnt fördelade över perioden, med mycket få verk, men som spridits med förhållandevis många kopior, i början. En första ökning kommer vid den turbulenta riksdagen 1786, en ytterligare ökning ses omkring det ryska kriget och Anjalaupproret 1788–1790 och riksdagen 1789. Därefter sker en minskning, och riksdagen 1792 har förhållandevis få verk i jämförelse med tidigare riksdagar. Smädeskrifterna varierar i utformning och längd och förekommer på svenska och franska, men har också inslag av tyska och latin. I avslutning till ett bakgrundsavsnitt om den handskrivna litteraturen under gustaviansk tid presenteras också en hypotes, nämligen att smädeskrifterna hade sitt ursprung bland adeln som politiskt stånd och deras allierade inom borgerskapets högre skikt, ofrälse ståndspersoner, vissa oppositionella präster och eventuellt också oppositionella inom bondeståndet.

Mattssons urval leder till vissa frågor. Min egen erfarenhet av att ha arbetat med Ingemar Carlssons bibliografi *Frihetstidens handskrivna politiska litteratur* (Göteborg 1967) är att Carlsson varit restrikt-

tiv i sitt urval. Verk med grova och sexuella anspelningar har i ett flertal fall uteslutits ur bibliografin. Detsamma synes vara fallet med den opublicerade förteckningen över gustaviansk handskriven litteratur. Efter att själv ha tittat i ett arkiv Mattsson inte arbetat med fann jag en smädeskrift mot Gustaf III som saknas i Mattssons korpus. Den kallas ”Ett skamlöst pasquill, som funnit afficherat i Stockholm d. 25 Martij 1773” och i den smädas kungen och änkedrottning Lovisa Ulrika med ett grovt språk (Riksarkivet, Strödda historiska handlingar, vol. 40, Parti- och smädeskrifter under Gustaf III). Möjligen finns den representerad i Carlssons förteckning, men det är oklart exakt vilken skrift som åsyftas under titeln ”Kungörelse”. Mattsson konstaterar, med rätta, att större delen av materialet har ingått i privata arkiv efter högreståndspersoner (s. 67) och det är med dessa arkiv hon har arbetat. Dock finns det uppenbarligen exempel på verk i offentliga arkiv vars innehåll inte ljuder helt samstämmigt med avhandlingens resultat om innehåll, skribenters retoriska skolning eller den publik som Mattson menar har läst smädeskrifterna. Detta lilla källfynd har ingen bäring för avhandlingens slutsatser som helhet, men det föranleder en del frågor kring representativiteten i det urval Carlsson, och därmed Mattsson, har gjort.

För att analysera smädeskrifterna tar Mattsson till tre olika metoder, en mediehistorisk analys, en retorikhistorisk analys och en idéanalys. Dessa tre olika analysmetoder är valda för att ge en nyanserad och heltäckande bild av smädeskrifternas tillkomst och publik, argumentationsstrategier och innehåll. Den *mediehistoriska analysen* bygger på fyra frågor, inspirerad av Harold Lasswell (vem säger vad, genom vilken kanal, till vem, och med vilken effekt?). De medier som studeras konstateras av Mattsson vara ”övertygandets medier”: medier med syfte att skapa opinion mot kungen. Denna mediehistoriska analys kompletteras av en *retorisk analys*, som delvis leder till liknande frågor. Likheterna ligger i intresset för avsändare, medier och mottagare, till exempel. Den retoriska analysen tillför dock en ytterligare betoning av verkens övertygande karaktär, såsom delar av en politisk debatt. Genom den klassiska retorikanalysen kan man, enligt Mattsson, komma fram till både vad författaren vill övertyga om, och hur författaren söker uppnå detta. Svaren på dessa frågor hjälper också till i utletandet av vem en författare och dennes publik skulle kunna tänkas vara.

Dessa två analysmetoder kompletteras slutligen

av ett tredje: *idéanalysen*. Målet är att belysa hur verkens syften, *loci* (ställens varifrån man hämtar sina argument) och argumentationsstrategier förhåller sig till samtidens idéströmningar och föreställningsvärld. Genom denna typ av analys kan man nå fram till vilka ideologiska grunder skribenterna utgått ifrån och från vilka idékomplex argumenten hämtats. Härigenom skapas en bild av av-sändarnas samhällssyn, vilket därmed bidrar till en analys av tidens politiska kultur. Idéanalysen utgår från fyra olika idékomplex som konstateras vara centrala för förståelsen av materialet:

1) Synen på kungen och statens styrelse. Här utgår analysen främst ifrån en klassisk förståelse av kardinal-, kungliga och kristna dygder. Det kan gälla måttfullhet, klokhet, råttfärdighet, tapperhet, mildhet, generositet eller ärlighet. En annan viktig del av denna analys rör kontraktsteorin, nämligen det statsrättsliga tänkande som gick ut på ett föreställt kontrakt mellan överhet och undersåtar, där båda parter hade rättigheter och skyldigheter som måste uppfyllas. Här kan det också röra sig om tänkande kring naturrätt, medborgarskap och mänskliga rättigheter.

2) Kön och sexualitet. Detta idékomplex är vanligt förekommande i utlandet vid samma tid, framför allt i Frankrike och Storbritannien, där kungligheter kunde smädas för sina sexuella oförmågor eller utsävningar och kritiserades i förekommande fall för att vara antingen omanliga eller i vissa fall okvinnliga.

3) Historiebruk. Historien används väldigt ofta som *locus* och historiska personer som sedelärande exempel i de aktuella smädeskrifterna. Detta föranleder frågor kring vilken typ av historietolkning och historiesyn som förekommer i smädeskrifterna, och vilka eventuella skillnader det finns mellan rojalistiskt och oppositionellt historiebruk.

4) Religion. Religionens roll var fortsatt stark under den gustavianska tiden och den utgjorde en självklar referensram också i den politiska debatten. Däremot verkar det ha varit en referensram vars betydelse höll på att minska. Det leder till frågor om religiösa motiv och argument verkligen förekom i smädeskrifterna, och i så fall hur mycket.

Djupanalysen utgörs av fyra kapitel som alla analyserar ett flertal verk och som har tematiker som utgår ifrån de idéanalytiska kategorierna. Det första empiriska kapitlet, med den lämpliga rubriken "Smekmånaden går mot sitt slut", behandlar två verk från 1778 och 1779: *Impromptu le 28 Avril 1778* (Impromptu den 28 april 1778) och *Rid-*

dare Spelet d. 30 Augusti 1779. Verken analyseras i förhållande till föreställningar om kvinnligt och manligt, men också retorikhistoriskt och mediehistoriskt. Det första verket, *Impromptu*, är en dikt på franska som kritiserar den nyligen genomförda dräktreformen och är såsom många andra smädeskrifter en reaktion och alternativ tolkning av den kungliga propagandan. Dikten riktar sin kritik mot att dräkten skulle skapa en nationalkänsla och återkalla tanken om en storhetstid. Istället framställs detta som ett fåfängt hopp, eftersom storhetstiden och med den anständigheten, modet, rikets ära och heder redan har förlorats. Det finns uppgifter om diktens distribution och spridning. Den sattes upp på ett lusthus på Haga och kungen ska ha sett dikten där. Det andra verket som analyseras är *Riddare Spelet*, som var mycket spritt och har återfunnits i 40 versioner. Här finns många författarattributioner, men inget namn har säkert kunnat fastställas som författare. Även detta är en reaktion på ett kungligt propagandaevenemang, nämligen det riddarspel som anordnades på Drottningholm i augusti 1779. Texten håller sig nära den publicerade beskrivningen av samma evenemang, men i parodiform. Kungen framställs här som en fåfång komediant, mest intresserad av nöjesliv och divertissement, mindre av statsangelägenheter. Kungens sexualitet parodieras också. Under riddarspelet missar Gustaf III ett kast mot Kärlekens bild – en anspelning på det kyliga förhållande som rådde mellan kungen och drottningen och hans i allmänhet bristande intresse för kvinnor. Eventuellt vill man också alludera till impotens. Kungen framställs enligt Mattsson huvudsakligen som feminin och upptagen av kläder, medan hans hov framställs som vekligt och omoraliskt, männen vid hovet som dumma, fula och löjliga smickrare, kvinnorna som behagsjuka och kallsinniga. Alla är de lycksökare, uppkomlingar och förtjusta i skvaller. För läsaren hade parodin främst tre funktioner, menar Mattsson: den stärkte sammanhållningen bland de oppositionella, var nöjsam och dessutom en utmärkt förmedlare av hovskvaller.

Temat kring sexualitet utvecklas vidare i nästa kapitel, som diskuterar ett verk kallat *Laterna Magica* från omkring årsskiftet 1788: det är ett tittskåp av bilder ur Gustaf III:s liv och regering som visas upp av en marknadsropare. Stilen är grov och språket är tysk rotväliska som söker efterlikna vad man kunde tänkas höra på en marknad i verkligheten. Mattsson visar hur verket använder sig av ekfras, dvs. beskrivningar av bilder av människor,

händelser eller platser, men också kommentarer av det beskrivna. Bilderna som presenteras rör rariteter ur kungens regering, hans resor och slutligen monument. Verket är ovanligt i att det explicit talar om sexualitet. Män vid hovet nyttjar enligt verket varandra som mätresser medan kungen har "italienska seder" – en omskrivning för sexuella relationer mellan män. Kungen framställs dock inte som feminin, utan som en dominant part i de sexuella relationerna. Han ses som brottslig och omoralisk. Här skiljer sig det svenska materialet som helhet från samtida europeiskt material, enligt Mattsson. Svenska författare var mindre benägna att använda sexuellt färgade anklagelser, särskilt i jämförelse med franska, och när de gjorde det var de oftast beslöjade. Samtidigt återkommer kritiken att kungen mest var intresserad av teater, var nöjeslysten och upptagen med lappri och inte skötte sina plikter. Men kritiken var hårdare här än tidigare år, visar Mattsson. Kungen anklagas också för att inte bry sig om sitt folk, och inte sköta om statens finanser.

När Mattsson diskuterar idékomplexet kön och sexualitet gör hon det i uteslutande kategorier: manligt och kvinnligt. Om kungen inte är manlig menar Mattsson att han framställs som kvinnlig i något avseende. När Gustaf III "utsätts för angrepp där argumentationen har sin grund i föreställningar om könen handlar det i första hand om att han saknar dygder som ansågs vara kopplade till en god manlighet och istället ägde laster som kopplades till en negativ kvinnlighet" (s. 235). Den binära utgångspunkten gör emellertid att ytterligare aspekter på kungens kön och sexualitet skymms. Ett av de mera framträdande dragen i smädeskrifterna är nämligen kungens omanlighet. Temat omanlighet är allra tydligast i *Laterna Magica*, men även i *Jemnförelse emellan de trenne Gustafwer* och *Lagman T... (Torgnys) Bref från Valhall til konungen: tolkat från Götbiskan*, av vilka samtliga har djupanalyserats av Mattsson. En aspekt av Gustaf III:s omanlighet är hans bristande faderskap. I *Laterna Magica* nämns Henrik IV av Kastilien för att visa att Gustaf III varken är far i verkligheten eller rikets far. Han sägs heller inte kunna hålla samman en familj och har bristande kontroll över sitt hushåll – hur ska han då kunna styra rikshushållet? I dikten om de tre Gustaverna framstår Gustav Vasa som en husfader, som omhändertagande och ansvarstagande, medan den samtida Gustaf III inte kan mäta sig i jämförelse. I *Lagman T...* anklagas Gustaf III för att vara feg och nöjeslysten. Också

där är han omanlig i det att han inte kan stävja sina begär. Omanlighet och impotens urholkar kungens legitimitet som rikets far. (Se nr 13, s. 118. Se även nr 8, s. 111, 112, 109, 119.)

Men kungen är också omanlig på andra sätt: han är feg, ropar aj när han gör sig illa, paraderar med värja och är spröttig och omogen. Gustaf III omtalas bland annat inte kunna rida i *Laterna Magica* och Mattsson tolkar detta som ett tecken på att kungen inte kan styra riket (s. 128). Men det är också ett tecken på att han inte är man nog att sitta rätt på en häst (han "reitet sum ein poike"). Kungen saknar därmed egenskaper som stadighet, oförvitlighet och självkontroll – det är varken samma sak som att vara kvinnlig eller en sexualiserad kritik. En diskussion om omanlighet hade därmed kunat visa hur intimt sammankopplad kungens kön var med hans kapacitet som regent i smädeskriftsförfattarnas ögon. Detta hade också gjort, tror jag, att detta idékomplex hade tillmätts större vikt i analysen av materialet som helhet.

Nästa kapitel tar tag i teman kring historiebruk och religion, och gör det genom att analysera två verk: *Jemnförelse emellan de trenne Gustafwer* och *Lagman T... (Torgnys) Bref från Valhall til konungen* från 1786. Båda verken utgår från ett slags myt om en guldålder, som nu är förlorad, och från historiska gestalter som *exempla*. När det gäller jämförelsen mellan Gustaverna visar Mattsson hur den nyttjar den kungliga propagandan emot kungamakten. Kungen framställde sig gärna som "den tredje gustaven" som skulle föra arvet och äran vidare från Gustav Vasa och Gustav II Adolf. Till skillnad från i den kungliga propagandan kan dock Gustaf III inte mäta sig med de tidigare gustaverna. I dikten jämförs de tidigare kungarnas dygder (tapperhet, kristen medkänsla och ansvar, enkelhet, gudsfruktan och kärlek till friheten) med Gustaf III:s laster (nöjeslystnad, hans strävan efter att förslava folket, hans slösande med rikets finanser och att han struntar i religionen). Dikten låg nära en folklig visa, men var förmodligen inte ämnad att övertyga tveksamma personer, menar Mattsson. Snarare vände man sig till redan övertygade oppositionella. I *Lagman T...* möter vi lagman Torgny från Snorre Sturlassons "Heimskringla" – en symbol för mannen som ger röst åt folkets missnöje. Torgny, får vi veta, är en medborgare. Han är dygdig, rättvis, oförskräckt och han ger Gustaf III en kort historielektion. Regenterna sedan Gustav Vasa räknas upp och somligas bragder och bedrifter beröms, medan andra visar sig ha varit dåliga på olika sätt. Kungen

uppmannas att vakna upp och regera på ett bättre sätt, i enlighet med de goda förebilderna. När det gäller historiska referenser i smädeskrifterna visar Mattsson att det är vanligast att de rör svensk historia, men även romersk och modern europeisk historia efter 1500 berörs ibland. Romersk historia används främst för att appellera till adliga läsare (som gärna såg sig som arvtagare till den romerska republikens patricier), medan den europeiska historien används för en bredare publik, enligt Mattsson.

I det avslutande empiriska kapitlet möter vi idékomplexen kring synen på regenten och statens styrelse. Här är det en rad verk som analyseras: *Det Politiska samtalet på Maja Lisas Caffé Hus* (1788), *Transumt af Förenings och Säkerhets acten* samt *Tillökning av Transumtet* (båda 1789), *Samtal mellan en Prelat en Fru en Lantman och en Handlande* från årsskiftet 1790 samt två verk från efter Gustaf III:s död: *Han dog Acteurernes Monarque* och *Grifte Runor*. Verken är tillkomna under en period som omfattar Gustaf III:s anfallskrig mot Ryssland utan riksdagens medgivande, Anjalaförbundet, riksdagen 1789 med dess införande av ett fullkomnat envælde, och slutligen mordet på kungen. Gustaf III stärker sitt grepp om statsstyrelsen, men möts också av allt fränare kritik i smädeskrifterna, vilkas antal exploderar. *Det Politiska samtalet* utspelar sig på ett kaffehus och är en dialog mellan två personer kallade Patrioten och Rojalisten, och utgör ett försvar av Anjalamännen. I sin analys visar Mattsson hur Rojalisten framställs som okunnig medan Patrioten menar att opposition mot kungen är grundad i förnuft och patriotism. Han påtalar kungens brott mot regeringsformen genom att gå i krig, och försvarar Anjalamännen: kungen är en hänsynslös despot. Verket har också som syfte att appellera till de ofrälse, menar Mattsson. Texten är lättillgänglig och söker vinna över fler sympatisörer till oppositionen, bland annat genom att använda begrepp som medborgare, frihet, rättighet och förnuft. I *Transumt av Förenings och Säkerhets acten* återkommer temat med kungen som lagbrytare när han gick emot regeringsformen och förklarade krig mot Ryssland. Så även i *Samtal mellan en Prelat en Fru...* Huvudfrågan som diskuteras är landets tillstånd samt orsaker till och lösningar på problemen. Liksom i samtalet mellan Patrioten och Rojalisten visar Mattsson att ståndstillhörighet inte är avgörande för vem som sällar sig till oppositionen eller rojalisterna. Kungakritiska idéer knyts till adjektiv som förnuftig, tänkande, fri och kristlig. Samtidigt förespråkas en republikansk syn på staten där den

högre makten ligger hos folkets företrädare, och medborgarnas ansvarstagande och dygd är grunden för rikets välstånd. Kungen beskrivs allt mer som en tyrann eller despot efter 1788–1789. I verken kring hans död är despottemat som allra tydligast och tonen hätsk.

Avhandlingen avslutas med en sammanfattande diskussion. Hypotesen att materialet huvudsakligen härrör från adeln bekräftas, men det finns några undantag. Flera verk förefaller ha riktat sig också till de ofrälse, särskilt under senare delen av Gustaf III:s regeringstid. Författarna var ofta skickliga, menar Mattsson, och använde en rad retoriska strategier för att skapa intresse och underhålla samtidigt som de kommunicerade med sina läsare. Genrerna var väl etablerade och kunde kännas igen av läsarna. Trots att verken inte direkt tillhör de offentliga talgenrerna använde författarna stilgrepp och argumentationstekniker från den klassiska retoriken. Distributionen skedde huvudsakligen genom användarpublikation, dvs. att läsare tog del i distributionen och att de genom att kopiera också verkade som medförfattare. Mediets begränsningar gjorde dock att det var svårt att nå en större del av befolkningen. Mattsson menar att skribenterna betonade sanningshalten i det handskrivna ordet och därmed underströk att tryckta publikationer var satta under censur. Hela korpus visar att det var mycket vanligt att man skrev i reaktion till den kungliga propagandan. Skribenterna använde sig då av samma begrepp och exempel som propagandan eller förvände den till en skrattspegel.

Mattsson fastslår att de vanligast förekommande *loci* är furstens dygder och roll, kontraktsteoretiskt tänkande, religionen, historien, *patria* med föreställningar om svenskhet och medborgarskap och slutligen kön och föreställningar om den goda manligheten. I en internationell kontext framstår de gustavianska smädeskrifterna som relativt konservativa, hävdar Mattsson. Argumenten grundas i generellt omfattade och etablerade värderingar och ideal. Endast i ett par verk, som bara finns i enkasta kopior, återfinns mer radikala tankar. Mattsson finner att denna argumentationslinje syftade till att locka så många som möjligt genom att söka legitimitet i allmänt omfattade idéer. En annan förklaring, menar hon, är att texterna emanerar ur adeln – en grupp som hade mycket ett förlora på revolutionära förändringar av samhället. En viss omstörtande tendens förekommer i förhållande till kontraktsteoretiskt tänkande, och det är referenserna till att det är rätt att göra uppror. De konservativa

och traditionella dragen överväger dock i materialet, menar Mattsson.

Retorikhistoriens traditionsrikedom har möjligen fått övertrumfa samtida bruk av begrepp och retoriska grepp i Mattssons tolkningar av smädeskrifterna. Ett tema som saknas i analysen, antingen som *loci* eller idékomplex, är upplysningen. Mattsson nämner att kungen använde upplysningen i sin egen propaganda (s. 55–56). Steget därifrån till att det är en viktig del av ett samtida idékomplex är inte långt, men har inte undersökts. Temat återkommer gång på gång i olika varianter. Det handlar då inte enbart om uttalanden om att förnuft och upplysning ska råda, utan om att människor själva ska bedöma vad de finner rätt. Det uttrycks i en mängd metaforer: dunster, konster, chimärer från kungens sida, och i uppmaningar från medborgarnas sida om att vakna upp, att inte vara blinda och att sprida ljus. Temat mörker kontra upplysning dyker upp på många ställen, alltifrån början av undersökningsperioden. Smädeskrifterna talar om hur enväldet skapar blindhet utom hos de rätttroga och hur sanningen är som ett fruntimmer med ett bloss i handen. Vi finner deviser om att sanning skyr smicker, att sol strålar genom moln och dumheten därmed besegras. (Se t.ex. nr 33, 65.) Vi går från tecken på att kungen håller för öronen och inte vill veta ("Allt är bra, allt blir ännu bättre", nr 1, rad 6), till att kungen medvetet söker slå dunster i ögonen på sitt folk genom att ställa till med olika slags fester och spektakel ("[Redligheten] blev anförtrodd Astulph vård som varit upammad i inbillningens sköte. Han skulle genom nöjen och tidsfördriv, sysselsätta den fångslade och aldrig lämna henne rådrum att tänka på sin frihet", nr 5, rad 20–21). Folket står dumt, eller har blivit dumt, av kungens hokus pokus. (Se även nr 13, s. 341, not 2.)

Kungen själv uppmanas att vakna i *Lagman T...*, då han själv är i dvala (s. 165). Mot slutet av undersökningsperioden är emellertid dunsterna avslöjade, åtminstone av somliga deltagare i *Det Politiska Samtalet på Maja Lisas Caffé Hus*. Samtalet är ett spel mellan Rojalisten, intagen av dunster, och Patrioten, som resonerar, visar förstånd och kritiskt tänkande. Allmänheten omtalas som godtrogen. Patrioten säger bland annat att han "håller [sig] blindvis varken till rojalister eller patrioter" medan Rojalisten menar att ingen borde understå sig att resonera om kungen och regeringsformen (nr 32, rad 15, 39–40, 45–46). Chimärer står mot sunt förnuft, enligt skriften, som avslutas i ett utrop: "Hvarföre skall sanningen bland svenske män alltid bli

trampad eller bort blandad? Man må åtminstone tala om den i hemlighet" (nr 32, rad 141–142). Resonemangen förs på ett liknande sätt i *Samtal emellan en Prelat en Fru en Landtman och en Handlande*, där det konstateras att ansvaret för en öppen diskussion ligger hos medborgarna. Kungamakten måste granskas och allmänheten är domstol (nr 76). Temat varierar också över tid. I början lurar dunsterna både folket och kungen. Människor står och gapar och kungen förstår inte vad han bör göra. Vid 1790-talets början har medborgarna vaknat upp och kungen är inte längre lurad själv, utan istället en medveten despot. När så kungen är död kan smädeskriftsförfattarna konstatera: "Nu piécen slutad är och Masquen ändtlig fallen" (nr 102, rad 3). Med kungen borta kan ingen slå dunster mer. (Se även sekundär korpus nr 21, 23.) Detta tänkande kring upplysning, medborgares ansvar och allmänheten som domstol är inte traditionellt stoff som råkar återupprepas under 1700-talets slut i Sverige. Denna typ av argument förekommer exempelvis inte på samma sätt i frihetstidens handskrivna politiska litteratur. Att som Mattsson kräva fullkomlig revolution och samhällsomvandling för att ett verk inte ska kategoriseras som traditionellt är ganska snålt (s. 237–238) – Frankrike är en extrem måttstock att mätas emot. Upplysningstänkandet fick genomslag i den gustavianska smädeskriftskorpusen, menar jag, och detta tänkande hade sitt ursprung betydligt närmare i tiden än antikens retoriska genrearsenal.

Också när det gäller idékomplexet kontraktstänkande väljer Mattsson en tolkningsram som lutar åt det traditionella snarare än det nydanande, detta i kontrast mot tidigare forskning av bland andra Fredrik Lagerroth, Mikael Alm och Charlotta Wolff. (Se Fredrik Lagerroth, *Konung och adel. Ett bidrag till Sveriges författningshistoria under Gustav III* (Stockholm 1917), Mikael Alm, *Kungssord i elfte timmen. Språk och självbild i det gustavianska enväldets legitimitetskamp 1772–1809* (Stockholm 2002) och Charlotta Wolff, *Noble conceptions of politics in eighteenth-century Sweden (ca 1740–1790)* (Helsingfors 2008).) Dessa tre har alla studerat hur naturrätt och kontraktstänkande brukades i gustaviansk debatt och menar att det var argument som användes på ett radikalt sätt vid denna tid. Genom att ta argument som kom från rojalistisk propaganda och driva dem till sin spets vändes kniven ur handen på den kungliga propagandan. Har kungen brutit mot lagen är vi skyldiga att upprätthålla den; har kungen brutit kontraktet måste nå-

gon göra något åt det, kanske t.o.m. begå tyrannmord. Detta är en tematik som man skulle kunna säga dominerar *Transumt af Förenings och Säkerhets acten* (nr 50). Återigen framstår Mattssons tolkning av vem som är radikal som något onyanserad – hennes argumentation hade kunnat stärkas genom en diskussion av de egna resultaten i förhållande till tidigare forskning. Trots att Patrioten, som ovan omnämnts, talar om medborgares ansvar och allmänheten som domare beskriver Mattsson debatten som traditionell. Under gustaviansk tid betonas, till skillnad från tidigare, det personliga ansvaret, imperativet, mycket tydligare. Att begrepp som frihet, förnuft och medborgare ”hade formulerats av andra och knappast sågs som omvälvande i samtiden” (s. 202) kan jag inte hålla med om. Här måste tolkningen sträcka sig inte bara till vad som sägs, utan också till vad effekten blir av vad som sägs.

Mattssons avhandling *Komediant och riksförredare* är ett gediget empiriskt hantverk. Hon har på ett nogsamt sätt kartlagt och etablerat en viktig genre i den politiska litteraturen. Hon har skapat en för framtida forskning mycket användbar förteckning av verk vars användbarhet ökar eftersom hon också kort redogör för innehållet i varje verk, till skillnad från t.ex. Ingemar Carlssons förteckning över frihetstida politisk litteratur. Hon genomför genomgående grundliga och goda etableringar av texterna. Överlag har jag imponerats av den grundlighet, förståelse och känslighet med vilken texterna etablerats och analyserats.

Mina huvudinvändningar gäller aspekter av idéanalysen som jag tycker betonar antika eller traditionella arv framför samtida användning av detta arv. Detta har i min mening lett till att slutsatserna blir mer bakåttepkande än vad jag anser att källmaterialet ger fog för. Ett idékomplex, eller *loci*, som borde ha uppmärksamats är upplysningen, som också pekar i en mer modern och radikal riktning. I fallet med de två *loci* kontrakt och dygd hade jag gärna sett en större problematisering och historisering av vad de inneburit under den undersökta perioden i jämförelse med äldre tider.

Avhandlingens resultat skymt något av vaga formuleringar kring sannolikheter och ”å ena sidan och å andra sidan”-resonemang. Det förekommer rader av kvantifierande uttryck utan att numerären bakom redovisas. I många fall hade Mattsson kunnat finna stöd i tidigare forskning – det gäller särskilt den medicinhistoriska forskningen – för att öka resultatens trovärdighet. I andra fall hade tidigare forskning kunnat användas tydligare för att mar-

kera de egna resultaten och vilket det egna bidraget till forskningen om gustaviansk politisk kultur, retorikhistorien och smådeskriftshistorien har varit. Sällan har jag dock läst en undersökning så genomskinlig, i positiv bemärkelse. Det har varit enkelt att följa det sätt som argumentationen är uppbyggd och vilka grunder den baseras på. Det är det goda hantverket som gjort det möjligt för mig att ställa frågor kring tolkningarna.

Karin Sennefeldt

Maria Andersson, *Att bli människa. Barn, sedlighet och kön i Amanda Kerfstedts, Helena Nybloms och Mathilda Mallings författarskap 1880–1910* (Skrifter utgivna av Svenska barnboksinstitutet, 108; Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet, 49). Makadam. Göteborg 2010.

Det ska genast sägas: Maria Anderssons avhandling är välskriven, innovativ och lärorik. Den greppar över stora, komplicerade sammanhang och kommer med intressanta resultat. Dessutom diskuterar och vidareutvecklar den litteraturvetenskaplig metodologi.

När jag närmar mig den här studien med kritisk blick är det med ambitionen att uppehålla mig vid inslag som både är intressanta ur den aktuella avhandlingens perspektiv och av principiellt intresse för det litteraturvetenskapliga forskningsområdet. Maria Anderssons avhandling väcker flera sådana spännande frågor.

Recensionen är uppbyggd enligt följande: först ett försök att sammanfatta avhandlingens disposition, utgångspunkter och resultat. Därefter ett par frågor gällande formalia och tidigare forskning. Sedan några punkter som jag finner särskilt relevanta för avhandlingen som helhet. Det handlar till att börja med om begreppsanvändning, särskilt när det gäller kön. Därefter vill jag ta ett större grepp om Maria Anderssons läsningar och ta avhandlingens diskursanalytiska metodologi som utgångspunkt för en kritik mot de drag av ”historielöshet” och ”harmonisering” som jag tycker mig se. Något ska också sägas om Maria Anderssons anspråk när det gäller avhandlingens betydelse inom det litteraturvetenskapliga forskningsområdet. Till sist några sammanfattande ord.

Maria Anderssons doktorsavhandling i litteraturvetenskap heter *Att bli människa. Barn, sedlighet och kön i Amanda Kerfstedts, Helena Nybloms*